

Билингвизъм и интеркултурни перспективи

Вехбие Балиева

Усвояването на родния език е продължителен и сложен процес, който започва в ранното детство и продължава до младежката възраст. Чрез езика детето усвоява историята и културата, и се приобщава към традициите, запазили специфичното за неговия народ през вековете. Наред с територията, икономическия живот и културата, езикът е важен етнически определител.

Той съдейства за изграждане на представа за собствена идентичност у хората от определен етнос. Националната идентичност е образът, който една етническа група създава и поддържа за себе си, и който ѝ служи за разграничаване от други групи. Тя е свързана с начините по които индивидът и общността осмислят и представят себе си, своята наличност и различност.

Успоредно с това езикът се явява и социализационен фактор. Социализационната му роля не се изчерпва само с приобщаването към групата, а с приобщаване към културно-ценностната система и нормите на обществото.

Ситуацията се усложнява когато са налице множественост на културите и езиците. Носителите на майчин език, различен от българския, са носители и на друга култура. Това са децата растящи в условията на билингвизъм – турчета, роми, еврейчета, арменчета и т.н. “Понятието *билингвизъм* възниква във връзка с изучаването на езиковото поведение на човек, който използва два езика като средство за общуване.” [2, с. 4]

Разкъсвани между матерната си култура и тази, която им дава училището, децата се оказват изправени пред две системи с различни и понякога дори противоречиви изходни бази, всяка от които се оформя с помощта на определен език, който си има своя собствена история в рамките на определена култура и цивилизация. От една страна е езикът, който има за задача да обслужва традицията, а от друга страна – този, на който е поверена задачата да предава на децата елементите на модерното знание и да им представя хипотези, засягащи бъдещето.

Според М. Лахлу, опиращ се на Ж. Пиаже [5, с. 135] интелигентността намира израз в начина на адаптиране, който се вписва в цялостното развитие. Понятието адаптация отразява протичането на два процеса: единият благоприятства умението на индивида да се съобрази с елементите на околната среда, а другият го подтиква да я трансформира. Така между индивида и околната му среда възниква двойна връзка на асимилация и на акомодация, която постепенно с напредващото развитие на познанието води до равновесно състояние чрез включването на елементите на средата в мисловните процеси и чрез модификация на мисловната структура.

Това схващане на Лахлу е същностно за възстановяването на естествената форма на взаимодействие между ученика и училището, от една страна, и училището и жизнената среда на ученика, от друга, защото тази форма включва и трите споменати педагогически фактора в една обща система, изградена от реципрочни участия и взаимнообуславящи се значения.

В редица изследвания се търси взаимовръзката между билингвизма и познавателното развитие на децата. В по-ранните етапи (до 1960г.) господства мнението, че билингвизмът е умствен товар за децата, причиняващ им психическа умора. Впоследствие, учените достигат до извода, че той е предимство, а не недостатък. Това преимущество се разглежда в няколко направления:

- ◆ като подпомагащо цялостната учебна дейност;
- ◆ като способстващо по-ранното развитие на езикови знания и умения;
- ◆ като средство за пренасяне на познавателен и социален опит;
- ◆ като издигащо мисловната дейност на по-високо равнище. [1, с. 18]

Главното предимство на двуезичните деца, според Б. Ангелов е в т. нар. “стил на познанието”, който им дава възможност да развиват своето въображение, образно мислене и умения за вземане на решения. Тези деца се отличават с много по-голяма оригиналност при овладяването на научни или художествени знания. Наблюдава се и по-гъвкава способност за обучение като резултат от превключването на езиците и използването по този начин на две различни перспективи или разбирания. Двуезичното дете може да бъде субект на по-голям обхват от събития, които обогатяват опита му и ускоряват коефициента на нарастване на познанието му. [пак там]

Всички тези преимущества на билингвизма обаче биха влезли в сила, ако действително се използват два езикови кода.

Според Вайнрайх и психолингвистите Ървин и Осгуд, билингвизмът трябва да се разглежда като точка на скала. В единия ѝ край е *смесеният билингвизъм*, при който двете езикови системи се сливат в една, а в другия край е *координативният билингвизъм*, при който двата езика са запазени като отделно функциониращи комуникативни средства. [2, с. 4]

Във връзка с двуезичните деца у нас проф. Енчо Герганов твърди, че в левия си край тази скала може да се продължи до точката на монолингвизма. [2, с. 5] Т. е. някои от тези деца знаят само майчиния си език (ромски, турски). Други пък знаят съвсем слабо български. Част от тях преминават през *смесения* и достигат до *координативния билингвизъм*. За *същински билингвизъм* се говори само когато и двете езикови системи са ус-

воени от детето достатъчно добре. А може и положението да е статично, без никакво развитие.

Полезно би било при постъпване в училище двуезичните деца да се изследват по тази скала и да се установи къде точно се намират. И в зависимост от това обучението им да се организира като двуезично или като чуждоезиково (при монолингвизъм).

Едно от условията да се култивира добър изговор у двуезичните лица е това да стане в периода на предучилищната или началната училищна възраст, когато още могат да се образуват невронните структури, координиращи работата на мускулите на говорния апарат.

Професор Мирослав Янакиев говори за три типа грешки в говоренето на късно усвоен чужд език. [6, с. 10]

- ✓ Лошо произнасяне на фразите.
- ✓ Нарушаване на граматическите правила.
- ✓ Грешки в подбора на думите.

Те могат да се осъзнават или да не се осъзнават от личността. Но тогава когато се осъзнаят, предизвикват смущение, притеснение и недоразумения. Детето разбира, че изговорът го издава като принадлежащ към етническа общност, т. е. чувства изговора си като особеност, която му пречи да получи правото на равен старт.

За да се избегне всичко това е необходимо още от най-ранна възраст детето – билингва да се постави в условията на звучаща българска реч, за да му се осигури възможност да придобие добър изговор.

За формирането на *комуникативна компетентност* (умение да общуваш, без да страдаш от чувството, че незнаеш какво да съобщиш или как да го съобщиш добре) е нужно да се усвои т.нар. граматика на изключенията от правилата и то в детските години.

Езиковедите говорят за два вида правила при съставянето на фрази:

- Традиционни правила и
- Изключения от правилата.

Първите могат да се усвояват и чрез специално обучение, но вторите се извличат от детето в ранното детство (от 2 до 6-7 години) от фразите слушани вкъщи.

Тези изключения е почти невъзможно да се усвоят от възрастен човек за използване в разговор. За децата непрактикуващи българския език у дома, това е възможно до 10 – 12 години и то при промяна в начина на преподаване в българското училище.

Както вече стана ясно, предучилищната и началната училищна възраст се явяват сензитивен период за развитието на езикови знания и умения. Период в който може чрез посредничеството на училището, децата – билингви да овладеят граматическите правила, правилата – изключения, престижния изговор, правоговора и правописа на българския език. Да тушират интерференцията на майчиния език върху българския, да се формира у тях комуникативна компетентност и да се постигне координативен билингвизъм.

Развитието на координативен (същински) билингвизъм се постига най-успешно при децата от смесени бракове. По пътя към неговото достигане се преминава през няколко етапа. В началните етапи от усвояването на двата езика (между 2 и 3 години) детето не прави разлика между тях. Двете езикови системи интерферират в процеса на общуване както на единия така и на другия език. На този етап детето се намира в точката на смесения билингвизъм. Когато осъзнае, че използва два различни езика, то започва бързо да се придвижва наядсно по скалата към същинския билингвизъм. Процесът на разделното използване на двата езика е относително завършен и детето може да превключва от код в код.

Затова важна роля за усвояването на българския език от децата – билингви играе езиковата среда, в която те се развиват.

Двуетичните общности могат да окажат много благотворно влияние върху отличното усвояване на майчиния и на втория език.

Някои от цитираните по-горе автори предлагат методи за усъвършенстване на билингвизма. Те са единомисленици за възрастта – от 2 до 11, 12 години.

М. Янакиев предлага децата още в детската градина да се подтикват да наизустяват кратки стихотворения, поговорки, гатанки, броилки, както и да пеят песнички на разни езици, без задължително да разбират точно и пълно смисъла на заучаваните текстчета и песни. Това се прави с цел да се усвои правилното произношение по време на сензитивния период. [6, с. 14]

Той е привърженик и на т.нар. взаимоучителен метод – в детската градина и в началното училище, групиране в групи по 10–12 деца, психологически съвместими, но на различна възраст, където по-големите да помагат на по-малките.

Б. Ангелов предлага в предучилищна възраст усъвършенстването на езиковите възможности да става на принципа “един човек – един език” – дадено лице или член на семейството общува с детето само на определен език. [1, с. 19]

Е. Герганов и Кр. Тасева предлагат да се използват родноезикови посредници за по-лесното и по-бързо заучаване на чужди думи. Колкото по-голяма е асоциативната сила на думата в чуждия език, толкова по-лесно се асоциира посредник и се заучава чуждата дума. Например: *look* (лук) – гледам. [3, с. 27]

Удачно според проф. Герганов е обучението по български език да се провежда като чуждоезиково, а майчиният език да се изучава паралелно по специално разработена методика. [2, с. 5]

“Ако малцинствената културно – етническа общност обаче е затворена и има отрицателна социална нагласа към културата и езика на другата общност, това определено ще задържа децата в точката на монолингвизма (знаене само на майчиния език) и ще затруднява тяхното образование. Като уважават майчиния език и културата на тези деца, детските и началните

учители трябва да полагат системни усилия за обучението им по български език с цел те да го усвоят наред с майчиния си до равнището на координативния билингвизъм.”

Това изказване принадлежи на проф. Герганов. [2, с. 7] В него той се опитва да ни убеди не само в това, че е важна езиковата среда, а и социо-културното наследство отразено в езика и битието на дадената етническа група. Много често разликата във възгледите на децата при анализ на литературни произведения и при редица други учебни задачи, идва не от различието на матерните езици, а от спецификата на набора от значения, ценности и идеали включени в национално – идентичното съзнание на всеки етнос.

Съществено влияние в тази посока оказва национално-културната специфика на речевото общуване, “барриерите”, създавани от езиковите стереотипи и привички. В тезауруса на всяка лингвокултурна общност съществуват специфични реалии – традиционни символи, образи, система от оценки, формиращи се под влиянието на условията на бита и културата на носителя на определения език. Съществува обективно несъответствие между понятийните, емотивни и езикови категории в различните локални култури. Това е т. нар. липса на понятийни корелати в два езика. Това се отнася и за изреченията, както и за цели фрази. [4, с. 129]

За да се преодолеят всички тези затруднения на билингвистите, които изтъкнахме от началото на статията до тук, е необходимо да погледнем с надежда към интеркултурния подход в педагогиката и психологията.

Светът е мултикултурен и намаляването на ефектите от противопоставянето и осъзнаването на различията в интернационален и интеркултурен аспект има огромно значение. Затова на преден план изникват проблемите на образованието в едно мултикултурно общество. А образованието в това общество се свързва с приемане и уважение на културните различия;

взаимен обмен на ценности; разбиране и зачитане на уникалното етническо и културно наследство; придобиване на умения за безпристрастно възприемане и разбиране на другия.

Интеркултурността е един комплексен термин, глобална характеристика на съвременното общество, едно прогресивно трансформиране на социума в мултикултурална форма. Тя постулира необходимост от позитивни контакти между групите и индивидите в обществото. Тя е едно разбиране, един метод, една перспектива за действие.

Ключовите думи за разбиране на интеркултурността в образованието са толерантност, уважение, разбиране, спазване на фундаменталните човешки права на различни по своята идентичност (религиозна, културна, етническа) хора.

В предучилищна възраст стремежът е децата да се убедят в ценността на груповия опит – получен основно на базата на игри и други общи дейности. В началното училище основното е да се помогне на детето да осъзнае разнообразието и да натрупа опит в групови дейности, изискващи планиране и сътрудничество, осъзнаване на общността и преживяване на общите успехи и неуспехи. Основно е усвояването на езика. В средната училищна възраст акцентът пада върху етно-културната приемливост между учениците, във връзка с осъзнаване на различията, водеща да премахване на предразсъдъците и дискриминацията.

Мултикултурната същност, която е реалност за всички общества, предполага такъв подход от страна на образователната система, който да скъсва с културния етноцентризъм, и ориентация към културна демократизация, която да дава възможност да са формулират по нов начин педагогическите и културните цели, за да станат те по-адекватни на нуждите на усвояващите.

От всичко казано дотук ярко се откроява един извод: билингвизмът не е проблем тогава, когато се осъзнава от носителя си като предимство, а от заобикалящите се приема с разбиране и емпатия.

С други думи интеркултурният подход към билингвизма ни дава надежда за едно мултикултурално образование в пределите на българското училище.

Литература

1. **Ангелов, Б.** Овладяването на езика – между индивидуалността и билингвизма.”Педагогика”, бр. 1/2001.
2. **Герганов, Е.** Билингвизмът в началното образование. “Начално образование”, бр. 7/1994.
3. **Герганов, Е., Кр. Тасева.** Влияние на родноезиковите посредници върху заучаването на чуждоезикова лексика. “Психология”, бр.1/1987.
4. **Зараковский, Г. М., С. Л. Рысакова, П. С. Турзин.** Особенности построения словесных визуальных кодов для операторов-билингвов. “Вопросы психологии”, бр. 2/1989.
5. **Лахлу, М.** Пиаже, педагогиката и интеркултурните перспективи. “Перспективи”, том XXVI, №1, март 1996.
6. **Янакиев, М.** Поне двуезичие от най-ранна възраст. “Нач. образование”, бр. 7/1994.